

Petre Andrei și perspectiva etico-sociologică asupra fericirii¹

[Petre Andrei and the ethical-sociological perspective on happiness]

TEODORA PRELIPCEAN

Abstract: This study aims to analyze critically the manner in which the wish to be happy and the hope of achieving this state are approached by the scholar Petre Andrei in his work *Despre fericire [On happiness]*. Thus, the psychological origins of happiness and the possibility of being truly happy, the possible causes and the contents of happiness, its social and ethical grounds, vulnerability to outside conditions and the role of practical wisdom in the achievement of the state of happiness, happiness as an impulse to moral action – all these are major landmarks in Andrei's approach, and the author's answers are both competent and profound. In this context, we believe that the interaction and mutual conditioning between all these elements, highlighted by the Romanian philosopher, and the way he mixed the theoretical perspective with our representations bring an added-value to the understanding and analysis of this phenomenon as a whole, contributing, to the same extent, to the creation of an authentic picture of the way in which the fundamental mechanisms of happiness can be recognized and clarified.

Keywords: *happiness, ideal, value, morals, social environment, wisdom.*

Introducere

În tratatul *Principiile filosofiei*, scriere din perioada de maturitate filosofică a lui René Descartes, gânditorul atrăgea atenția asupra însemnătății și rolului „filosofilor adevărați” într-un stat, afirmând că „o națiune este cu atât mai civilizată și mai bine crescută cu cât oamenii ei filosofează mai bine; așa că cea mai mare bogăție ce o poate avea un stat este faptul de a avea filosofi adevărați”². Personalitate marcantă a culturii române, Petre Andrei (1891-1940) se încadrează perfect în sfera „filosofilor adevărați”, contribuind din plin atât la o mai bună înțelegere a contextului socio-politico-istoric în care a trăit și activat, cât și la conturarea și dezvoltarea unor discipline în spațiul românesc.

Filosof, sociolog, om politic și profesor universitar, membru al Partidului Național-Țărănesc, deputat (1929-1933) și ministru al Educației Naționale (1938-1940), membru post-mortem al Academiei Române, Petre Andrei reprezintă un punct de referință în istoria filosofiei și culturii române. Scrierile sale tratează problematici diverse, de la sociologie, politologie, filosofie și logică la axiologie, etică și pedagogie. *Mecanicism și teleologism în sociologia contemporană* (1915), *Sociologia revoluției* (1921), *Problema fericirii. Fundamentul său etico-sociologic* (1921), *Probleme de sociologie* (1927), *Fascismul* (1927), *Sociologie generală* (1936), *Filosofia valorii* (1945), *Etică generală* (1999), *Istoria filosofiei* (1983, 1997), *Sociologie specială* (1983) sunt doar câteva dintre lucrările științifice ale

¹ Studiul de față reprezintă varianta revizuită și adăugită a articolului „Fericirea între aspirație și împlinire”, publicat în *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 92, 10 October 2013, Elsevier, United Kingdom, 2013.

² René Descartes, *Principiile filosofiei*, Editura IRI, București, 2000, p. 66.

savantului, unele editate în timpul vieții, altele postume. Sunt de amintit, de asemenea, *Discursurile parlamentare (1929-1933)*, intervenții care evidențiază varietatea preocupărilor și activităților desfășurate în calitate de om politic/deputat, demonstrând totodată o bună cunoaștere a realităților românești specifice perioadei interbelice. În acest context, savantul militează pentru adaptarea legislației la cerințele epocii și pentru descentralizarea administrativă, pentru reforma învățământului și democratizarea culturii³.

În cele ce urmează, mă voi opri asupra *fericirii* și a modului specific în care filosoful a tratat-o. Tema a sedus și continuă să seducă deopotrivă filosofi și psihologi, scriitori și poeți, oameni de știință și oameni obișnuiți, nimeni neîndoindu-se de faptul că fericirea este dezirabilă și constituie una dintre valorile supreme la care aspirăm. După cum însuși autorul nostru afirmă, „mersul vieții individuale și evoluția vieții sociale sunt o neconținută goană după fericire”⁴. În această nesfârșită căutare, perspectiva etico-sociologică a gânditorului poate constitui un reper. Ceea ce așternea pe hârtie Petre Andrei în 1920 continuă să fie de actualitate, gândurile și ideile exprimate fiind un izvor continuu de înțelepciune pentru cei care, având spiritul critic mereu treaz și ochii permanent deschiși, sunt în căutarea fericirii. Mai mult, filosoful român nu urmează calea altora, adică simpla expunere istorică a ceea ce a reprezentat *ideea de fericire* pentru diverși filosofi ori pentru curente anume epoci. Petre Andrei se raportează la marii filosofi și la marile tradiții, însă o face dintr-o perspectivă critică, analizează constant și, ceea ce mi se pare a fi cel mai important, abordează problema fericirii nu doar din punct de vedere teoretic, ci și practic, coroborând cele două aspecte și încercând să ne pună în gardă asupra provizoratului și fragilității fericirii aici, pe pământ.

Repere în abordarea problemei fericirii

Ce este *fericirea* și cum poate fi *definită* aceasta, în ce constă *adevărata fericire*, în ce măsură este posibilă *fericirea* aici, pe pământ, sunt doar câteva dintre întrebările la care au încercat să răspundă cei care s-au aplecat asupra acestei teme. Însă, analizând o parte dintre lucrările ultimelor două secole care tratează subiectul, putem constata că de cele mai multe ori autorul/autorii se axează pe o anumită latură în abordarea fericirii. De exemplu, filosoful Bertrand Russell, prin lucrarea *În căutarea fericirii*, oferă publicului larg o serie de „rețete” menite a-i călăuzi pașii în efortul continuu de a elimina cauzele nefericirii și de a deveni mai fericiți⁵.

Spre deosebire de acesta, Comte-Sponville, Delumeau și Farge ne supun atenției *Cea mai frumoasă istorie a fericirii*, scriere ce ne restituie, prin intermediul dialogului dintre Alice Germaine și autorii amintiți, semnificațiile conceptului din perspectivele celor mai cunoscuți gânditori și ale celor mai importante direcții filosofice. Dincolo de titlul comercial – este vorba de o istorie a *ideii de fericire*, de o trecere în revistă a modului în care aceasta a fost înțeleasă în diverse timpuri și spații socio-culturale, istorie ce nu poate fi „cea mai frumoasă” sau „mai puțin frumoasă” –, autorii ne propun nu numai o incursiune avizată, ci și o bogată reflecție asupra *sensului fericirii* astăzi, prezent în care „a fi și a avea, intim amestecate” constituie „rețeta de moment”⁶.

Într-o cu totul altă direcție se înscrie *Fericirea paradoxală* a lui Gilles Lipovetsky. Autorul se întreabă dacă „societatea de hiperconsum”, acest „imperiu în care soarele mărfii și al individualismului nu apune niciodată”⁷, centrată pe consumator și pe locul aparte pe care acesta îl ocupă în cadrul universului, ne înlesnește drumul spre fericire așa cum, aparent, ar trebui să se întâmple. Se pare că nu, *societatea de hiperconsum* fiind, în fapt, o „civilizație a fericirii paradoxale”⁸. Altfel spus, bogăția materială și confortul nu sunt singurele condiții necesare și suficiente ale fericirii.

³ A se vedea, în acest sens, Doru Tompea și Daniel Șandru (coord.), *Dimensiuni socio-politice ale operei lui Petre Andrei*, Editura Academiei Române, București, 2012.

⁴ Petre Andrei, „Despre fericire”, în Petre Andrei, *Despre ideal. Despre fericire. Valorile estetice și teoria empatiei. Etica. Prelegeri. Instrucția publică*, Editura Tipo Moldova, Iași, 2011, p. 32.

⁵ Bertrand Russell, *În căutarea fericirii (The Conquest of Happiness, 1930)*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 7.

⁶ Alice Germain, „Prolog” la André Comte-Sponville, Jean Delumeau, Arlette Farge, *Cea mai frumoasă istorie a fericirii (La plus belle histoire du bonheur, 2004)*, Editura ART, București, 2008, p. 14.

⁷ Gilles Lipovetsky, *Fericirea Paradoxală. Eseu asupra societății de hiperconsum (Le bonheur paradoxal. Essai sur la société d'hyperconsommation, 2006)*, Editura Polirom, Iași, 2007, p. 34.

⁸ *Ibidem*, p. 10.

Ipoteza fericirii, apărută în același an, 2006, a psihologului social Jonathan Haidt, vine să completeze abordările anterioare. Construind un pod între perspectiva vechilor civilizații asupra *fericirii* și cea oferită de știința modernă, autorul ne prezintă „zece Mari Idei” psihologice, urmărind nu simpla „enumerare mecanică”, ci mai ales „coerența” lor, modul în care „se potrivesc bine împreună, se completează reciproc și spun povestea felului în care oamenii își găsesc fericirea și sensul vieții”⁹.

În fine, *Despre fericire. O călătorie filosofică* a lui Frédéric Lenoir, publicată în 2013, subliniază o dată în plus dificultatea „delimitării”¹⁰ noțiunii, „relativitatea” și „subiectivitatea”¹¹ acesteia, criticând totodată „folosirea intempestivă a cuvântului, mai cu seamă în domeniul publicitar sau în noianul de lucrări ce au pretenția că furnizează «rețete» de-a gata despre fericire”¹².

În contextul lucrărilor de gen menționate, dar nu numai, ceea ce particularizează studiul *Despre fericire* al filosofului Petre Andrei este complexitatea modului de analiză și abordare a temei. Continua aspirație spre fericire, aspectul subiectiv al acesteia, legătura cu mediul social și, nu în ultimul rând, ceea ce este extrem de important, relaționarea întregii problematice cu aspectul moral dintr-o dublă perspectivă – fericirea ca „rezultat al moralei” și, totodată, „îmbold către acțiunea morală”¹³ –, constituie tot atâtea puncte de referință care-l individualizează pe autor în tratarea problematicii.

Acesta fiind universul în asamblu supus examinării, pentru început filosoful își îndreaptă atenția asupra *izvoarelor psihologice ale fericirii*¹⁴, descriind *subiectivismul* și *obiectivismul* – cele două direcții care au luat naștere de-a lungul timpului. Astfel, în timp ce reprezentanții primei concepții – fie aceasta *intelectualistă*, *afectivă* sau *voluntaristă* – afirmă că sufletul nostru este singurul izvor al fericirii¹⁵, adepții celei de-a doua – în forma sa *teologică* sau *socială* – consideră fericirea în relație de dependență doar cu factori exteriori nouă¹⁶. Revenind la *subiectivism*, potrivit autorului fericirea nu constituie numai ceea ce simțim în anumite circumstanțe și nici inteligența nu poate fi „elementul ultim care dă naștere acestui fenomen atât de complicat”¹⁷. De aici nu trebuie să concluzionăm că „fericirea intelectuală” nu există. Probabil că învățatul grec Arhimede, de exemplu, a fost fericit, sau chiar extrem de fericit, în momentul în care, descoperind principiul fundamental al hidrostatiei, a rostit „Eureka”. Așadar, „fericirea intelectuală” există, dar nu poate fi singura formă de fericire. În primul rând pentru că nu este „la îndemâna oricărei ființe umane”¹⁸; în al doilea rând, deoarece fericirea, ca stare emoțională, „nu poate fi provocată numai de raporturile obiective și reci stabilite de inteligență”¹⁹. Desigur, „cultivarea unei minți ordonate, care gândește despre orice lucru în mod adecvat și la timpul potrivit”²⁰ poate determina sporirea motivelor de fericire, însă și sentimentul, această „puternică forță interioară”²¹, ocupă un loc bine definit în atingerea fericirii și constituie o sursă inepuizabilă în dobândirea acesteia. Totuși, fericirea nu poate fi redusă doar la sentiment, la ceea ce ne oferă simțurile și pasiunile. Inteligența și cunoașterea își au locul și rostul lor. Cu alte cuvinte, „dacă inteligența fără sentiment e rece și nu are forță dinamică, sentimentul fără inteligență este orb”²². De asemenea, *voluntarismul*, deși are „meritul de a arăta că fericirea se dobândește prin activitate, că trebuie să luptăm pentru a o realiza”²³, luat în sine constituie o concepție unilaterală. În ceea ce privește *obiectivismul*, potrivit acestuia fericirea își are

⁹ Jonathan Haidt, *Ipoteza fericirii. Armonia dintre știința modernă și vechea înțelepciune (The Happiness Hypothesis. Finding Modern Truth in Ancient Wisdom)*, 2006), Editura Humanitas, București, 2020, p. 11.

¹⁰ Frédéric Lenoir, *Despre fericire. O călătorie filosofică*, Editura Philobia, București, 2020, p. 12.

¹¹ *Ibidem*, p. 7.

¹² *Ibidem*, p. 5.

¹³ Petre Andrei, „Despre fericire”, în *op. cit.*, p. 30.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 31-46.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 32-40.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 41-44.

¹⁷ *Ibidem*, p. 35.

¹⁸ Bertrand Russell, *op. cit.*, p. 127.

¹⁹ Petre Andrei, „Despre fericire”, în *op. cit.*, p. 35.

²⁰ Bertrand Russell, *op. cit.*, p. 65.

²¹ Petre Andrei, „Despre fericire”, în *op. cit.*, p. 37.

²² *Ibidem*, p. 38.

²³ *Ibidem*, p. 40.

rădăcinile adânc înfipte doar în mediul înconjurător, în lumea exterioară. Sufletul nostru este „pur receptiv”²⁴, cauzele fericirii fiind întotdeauna independente de noi. Este adevărat că aflarea fericirii în noi este imposibilă, însă dacă noi nu am fi, mai putem vorbi de fericire? Nu suntem noi cei care o trăim, o simțim și ne manifestăm ca atare? De aceea, nici *obiectivismul teologic*, care „vine în contradicție cu caracterul moral al fericirii și cu morala în genere”²⁵, nici cel *social*, acesta ducându-ne în eroare prin „neglijarea personalității”²⁶, lucru subliniat de altfel și de Russell în lucrarea amintită²⁷, nu ne pot oferi o imagine clară și completă asupra izvoarelor psihologice ale fericirii.

În concluzie, potrivit lui Petre Andrei, factorii producători de fericire nu pot fi exclusiv subiectivi ori pur obiectivi. Soluția adecvată nu poate fi decât evitarea extremelor și găsierea „unui echilibru între subiectiv și obiectiv” întrucât „fericirea nu e un fenomen pur subiectiv, intern, al unui individ abstract, izolat de viața socială, nu e nici rezultatul influenței sociale asupra sufletului omenesc pasiv – ci e produsul activității personalității, a prelucrării materialului social, în vederea idealului de fericire”²⁸. Așadar, trebuie să luăm în calcul sentimentele, rațiunea, voința, dar și mediul social. Fericirea vine atât „din interior”, cât și „din exterior”²⁹. Nu trebuie „să ne neglijăm eforturile îndreptate spre exterior”, dar nici „munca internă” care este „indispensabilă celui ce aspiră la o fericire mai stabilă, mai profundă”³⁰. Numai mariajul dintre acestea ne va permite o mai bună explicare și înțelegere a izvoarelor psihologice ale fericirii. Fericirea ca temă nu există nici în absența individului, nici în absența lumii exterioare. Ea este un apanaj al „oricărei ființe raționale”³¹, însă nu este dependentă doar de individ. Deși fiecare individ în parte o trăiește în felul său specific, ea își are izvorul în afara noastră. În absența unui „tu”, unui „cineva” sau „ceva” fericirea nu există. Cineva poate fi fericit dacă revede persoana iubită, sau dacă devine părinte, sau dacă își atinge scopul etc. Prin urmare, cauzele sau sursele fericirii sunt infinite și diferă de la persoană la persoană. Mai mult, ceva ne poate face fericiți la 20 de ani, altceva la 30, 40 ori 50 ș.a.m.d.

O altă întrebare la care încearcă să răspundă filosoful român vizează *posibilitatea de a fi sau nu fericiți*. Altfel spus, este fericirea o stare reală sau nu? Răspunsurile formulate, de la Democrit și până astăzi, sunt, evident, diferite. Există, pe de o parte, adepții *posibilității și realității fericirii, optimiștii*, pe de altă parte, cei care neagă această posibilitate, *pesimiștii*.

Conform ideilor exprimate de Petre Andrei, *optimismul* poate fi *dispozițional* sau *reflexiv*. În ce privește prima formă, autorul ne vorbește de un *optimism dispozițional al viitorului*, adică de încredere într-o fericire viitoare, și un altul *al trecutului*, caz în care fericirea din trecut este singura recunoscută³². *Optimismul reflexiv*, cea de a doua formă, poate fi *teoretic* sau *practic-social*. La rândul lor, acestea se prezintă sub ipostazele *filosofică* sau *teologică*³³, respectiv *biologică*, *morală* și *economică*³⁴. De menționat în acest context sunt caracteristicile *optimismului social* – activitatea, perfectibilitatea, lucru subliniat și de alți autori³⁵. Referitor la *pesimism*, vom observa că, deși tratarea subiectului este analogă dezvoltării optimismului, se întinde pe mai multe pagini. Astfel, vorbim de un *pesimism dispozițional* și de unul *reflexiv*, cel din urmă putând fi *teoretic* sau *practic-social*. De asemenea, *pesimismul teoretic* poate fi *teologic*, *filosofic-metafizic* și *științific*³⁶. Însă și *optimismul*, și *pesimismul* sunt puncte de vedere care exagerează într-o direcție sau alta. În acest context, trebuie să menționăm și faptul că nu avem în vedere interpretarea teologilor sau credincioșilor potrivit cărora fericirea nu este doar posibilă, este și o realitate, însă nu aici, în

²⁴ *Ibidem*, p. 41.

²⁵ *Ibidem*, p. 43.

²⁶ *Ibidem*, p. 44.

²⁷ Bertrand Russell, *op. cit.*, p. 15.

²⁸ *Ibidem*, p. 44.

²⁹ Jonathan Haidt, *op. cit.*, p. 13.

³⁰ Frédéric Lenoir, *op. cit.*, p. 164.

³¹ Immanuel Kant, *Critica rațiunii practice*, Editura IRI, București, 1995, p. 55.

³² Petre Andrei, „Despre fericire”, în *op. cit.*, p. 48.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 53.

³⁵ André Comte-Sponville et. al., *Cea mai frumoasă istorie a fericirii*, Editura ART, București, 2008, p. 158.

³⁶ Petre Andrei, „Despre fericire”, în *op. cit.*, p. 71 și urm.

cetatea terestră, ci dincolo, în cetatea celestă. Pe noi ne interesează posibilitatea sau imposibilitatea fericirii aici, pe pământ. De aceea, în vederea formulării unui răspuns potrivit la această întrebare ar trebui să plecăm de la o concepție „realistă asupra vieții”³⁷, ceea ce presupune și renunțarea la „ideea de permanență a fericirii, de perenitate a ei”³⁸. Fericirea este durabilă, aici, pe pământ, dar nu în sensul în care ea poate fi o stare permanentă, ci în sensul în care clipa fericită, odată trăită, nu ne-o poate lua nimeni. Toată viața ne vom reaminti de acel moment și vom fi capabili să-l împărtășim celorlalți.

Așadar, nu este bine nici „să fim plini de speranță”, dar nici „cu totul lipsiți de iluzii”³⁹. Drept soluție Petre Andrei ne propune o „concepție mai justă”⁴⁰, anume *meliorismul*, potrivit căruia progresul există, cu alte cuvinte lumea în care trăim poate fi ameliorată, fiind posibilă trecerea la o stare de mai bine și o îmbunătățire treptată a acesteia. De aici, conchide gânditorul, rezultă că și fericirea „se realizează odată cu progresul în omenire”⁴¹. Din punctul meu de vedere, Petre Andrei are și nu are dreptate, multiplicarea motivelor fericirii neputând fi relaționată întotdeauna cu progresul fericirii. Nu există trepte în drumul spre fericire. Putem vorbi de progres în cazul moralității, al bunătății, al libertății și, mai ales, al tehnologiei, dar nu neapărat de un progres al fericirii. Am putea spune noi că persoanele care au trăit cu secole în urmă au fost mai nefericite decât noi? Categoric nu. Progresul, indiferent de natura sa, ne poate oferi *alte și mai multe motive* de a fi fericiți. În același timp, aceleași motive pot fi tot atâtea cauze ale nefericirii altora. De asemenea, este posibilă o creștere în ceea ce privește totalitatea momentelor fericite. Dar nu vom putea susține în fiecare zi că suntem mai fericiți în comparație cu ziua anterioară și mai puțin fericiți în comparație cu ziua ce va veni. Fericirea o trăim aici și acum. Urmează, eventual, momente în care tristețea, nemulțumirea, insatisfacția, durerea, melancolia etc. pun stăpânire pe noi. Apoi, posibil, fericirea revine. Acesta este cursul vieții. Fericirea și nefericirea se împletesc în mod constant pe parcursul existenței noastre. A spune „am fost complet fericit” sau „am fost complet nefericit” mi se pare o exagerare. Lucrurile nu trebuie catalogate în termeni absoluți. Aici, pe pământ, vom pendula în permanență între bine și rău, dreptate și nedreptate, libertate și constrângere, succes și insucces, plăcere și durere, bucurie și tristețe, fericire și nefericire. Însă, da, putem vorbi de *grade* ale fericirii. Dacă am fi întrebați care ar fi cea mai mare fericire pe care am trăit-o, probabil cu toții am ști ce să răspundem. Russell considera, de exemplu, că fericirea de a fi părinte i s-a părut a fi „mai mare decât oricare alta”⁴². Așadar, fericirea se manifestă în ipostaze diferite. Există *fericiri* și *fericiri*, unele putând fi mai mari sau mai mici în comparație cu altele.

Incontestabil, fericirea, individuală sau colectivă, există. Firește, noi suntem *ființe sociale* și fericirea noastră depinde, de cele mai multe ori, de ceilalți și de circumstanțele specifice societății în care activăm. În felul acesta ajungem la ultimul aspect abordat de filosoful român în problematica fericirii. Acesta vizează *fundamentul social și etic al fericirii*. Trăind în societate, scopurilor noastre *individuale* li se alătură scopurile *sociale și umane*⁴³. Așa stând lucrurile, este evident că „legea morală e goală fără omul individual”, dar cu toții am fi „orbi fără intuiția unei ordini trans-individuale”⁴⁴. Pe cale de consecință, potrivit lui Petre Andrei, *umanitatea* reprezintă *idealul etic* ori *scopul moral* suprem. Acestuia „i se subordonează toate scopurile individuale și sociale. Umanitatea este scopul care va determina fericirea”⁴⁵. Natura fericirii nu este una „individuală, egoistă”⁴⁶, scopurile de acest fel oferindu-ne doar „mulțumiri trecătoare”⁴⁷.

Cred, totuși, că și scopurile individuale pot fi surse ale fericirii. Este adevărat, în absența celuiilalt nu am avea prea multe motive de fericire, după cum tot din cauza celorlalți

³⁷ *Ibidem*, p. 117.

³⁸ André Comte-Sponville et. al, *op. cit.*, p. 146.

³⁹ Andrei Pleșu, *Minima moralia*, Editura Humanitas, București, 2008, p. 23.

⁴⁰ Petre Andrei, „Despre fericire”, în *op. cit.*, p. 118.

⁴¹ *Ibidem*, p. 121.

⁴² Bertrand Russell, *op. cit.*, p. 175.

⁴³ Petre Andrei, „Despre fericire”, în *op. cit.*, p. 125.

⁴⁴ Andrei Pleșu, *op. cit.*, p. 30.

⁴⁵ Petre Andrei, „Despre fericire”, în *op. cit.*, pp. 126-127.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 128.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 125.

suntem expuși și nefericirii, decepțiilor, insuccesului, dezamăgirilor, nemulțumirilor vieții în general. Există o strânsă legătură și interdependență între *individ* și *ceilalți* în realizarea fericirii, chiar dacă în prezent s-a „pierdut ceva din relația cu celălalt”⁴⁸ iar „fericirea personală este considerată mai importantă decât privirea aruncată spre fericirea altora”⁴⁹. Cu toate acestea, receptivitatea la greutățile și nevoile celor din jur, dorința de a-i ajuta nu au dispărut în totalitate. Cu alte cuvinte, „inima individului hiperconsumator nu a încetat să bată, doar că are alt ritm”⁵⁰.

Altfel spus, în permanență trebuie să avem în atenție și nevoile sau starea de bine a celorlalți semenii, întrucât „cele mai mari fericiri sunt condiționate de raportul față de sine și față de ceilalți”⁵¹. În acest sens, „învățămintele morale sunt apte să amelioreze lumea”⁵², să influențeze în bine atitudinea și acțiunile indivizilor, să îmbunătățească raporturile dintre aceștia și colectivități. Morala, această „ultimă treaptă a înțelepciunii”⁵³, nu poate fi eludată în tratarea problemei fericirii. Insuși Stagiritul considera fericirea ca fiind „binele cel mai înalt dintre toate în domeniul vieții practice”⁵⁴.

Este însă fericirea un scop sau un efect al moralei, se întreabă, în final, gânditorul român? Răspunsul urmează calea de mijloc. Fericirea poate fi și *scop*, și *efect* al moralei⁵⁵. Dacă vom ține cont de faptul că fericirea noastră nu trebuie să se realizeze în detrimentul celorlalți și vom fi preocupați continuu și permanent de binele semenilor noștri, atunci vom ști cum să acționăm în așa fel încât tot ceea ce facem să contribuie nu numai la propria fericire, ci și la fericirea celor din jur.

Este posibilă acum, după aceste scurte considerații asupra complexității problematicii fericirii, definirea acesteia? Desigur, în universul de discurs al filosofiei definițiile nu ne lipsesc. Termenii prin intermediul cărora s-a definit fericirea, de asemenea, sunt multipli. Într-o epocă sau alta, cuvinte precum *înțelepciunea*, *virtutea*, *conștiința*, *perfecțiunea*, *succesul*, *prestigiul*, *binele*, *iubirea*, *plăcerea*, *bucuria*, *satisfația*, *belșugul*, *existența confortabilă* etc. sunt considerate a fi sinonime cu *fericirea*. Însă aceste criterii sunt unilaterale și nu este înțelept să fie generalizate întrucât „nu au în vedere omul real cu trebuințele și impulsurile sale sufletești”⁵⁶. Ele sunt, desigur, „ingrediente ale fericirii”⁵⁷, componente necesare ale sale, dar nu și suficiente, luate separat. La toate acestea să adăugăm și importanța rolului pe care îl joacă o *fărămă de noroc* în dobândirea fericirii⁵⁸, lucru recunoscut și menționat de mulți gânditori. Important, și dificil în același timp, este să descoperim nu numai care dintre aceste elemente coroborate ne pot conduce spre fericire, ci și „cantitatea” exactă pentru fiecare individ în parte. Altfel spus, trebuie să descoperim „cheia”, „rețeta” sau „secretul” fericirii. Ceea ce mi se pare aproape imposibil, chiar dacă ideile avansate în acest sens nu lipsesc. Filosoful britanic Russell, de exemplu, consideră că secretul fericirii constă în a avea „interese cât mai largi cu putință”, iar reacțiile noastre „față de lucrurile și persoanele care ne interesează să fie, pe cât posibil, simpatetice, iar nu ostile”⁵⁹. Psihologul social Haidt ne propune chiar „trei tehnici care sporesc fericirea”⁶⁰, *meditația*, *terapia cognitivă* și *Prozacul*⁶¹, precizând că „fiecare se poate dovedi o metodă eficientă în cazul unora, dar nu și al altora...”⁶². Recomandările acestora sunt, firește, de mare ajutor în drumul pentru dobândirea fericirii, însă nu ne garantează reușita.

⁴⁸ Arlette Farge et al., *op. cit.*, p. 142.

⁴⁹ Gilles Lipovetsky, *op. cit.*, p. 291.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 127.

⁵¹ *Ibidem*, p. 163.

⁵² Bertrand Russell, *op. cit.*, p. 93.

⁵³ René Descartes, *op. cit.*, p. 72.

⁵⁴ Aristotel, *Etica Nicomahică*, Editura IRI, București, 1998, p. 31.

⁵⁵ Petre Andrei, „Despre fericire”, în *op. cit.*, p. 128.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 70.

⁵⁷ Bertrand Russell, *op. cit.*, p. 46.

⁵⁸ André Comte-Sponville et. al, *op. cit.*, p. 22.

⁵⁹ Bertrand Russell, *op. cit.*, p. 139.

⁶⁰ Jonathan Haidt, *op. cit.*, p. 12.

⁶¹ *Ibidem*, pp. 59-70.

⁶² *Ibidem*, p. 71.

Revenind la posibilitatea avansării unei definiții a *fericirii*, în viziunea lui Petre Andrei aceasta constituie „mulțumirea durabilă a voinței prin îndeplinirea și realizarea scopurilor”⁶³, scopul suprem fiind „realizarea umanității sau a maximumului de valori culturale umane”⁶⁴. În opinia mea, fericirea este un teritoriu vast, complex, ce nu poate fi cuprins în limitele unei definiții. De aceea, o definiție adecvată, clară, lipsită de termeni imprecisi sau expresii figurate este imposibil de formulat în cazul conceptului de fericire. *Mutatis mutandis* și parafrazând ceea ce Fericitul Augustin spunea în *Confesiunile* sale cu privire la timp, *dacă nu mă întrebi ce este fericirea, o știu, însă dacă vreau să explic cuiva care mă întreabă, nu știu*.

Concluzii

Ce este *fericirea* și care-i sun *izvoarele*, *dacă este posibilă și cum poate fi atinsă*, aici, pe pământ, sunt doar câteva dintre întrebările fundamentale la care studiul de față a încercat să ofere un răspuns. Ceea ce putem constata, pe de o parte, este faptul că anumite idei sunt prezente nu numai în veacuri diferite, ci și la gânditori diferiți din aceeași perioadă. Pe de altă parte, referitor la posibilitatea sau imposibilitatea atingerii fericirii, soluțiile nu sunt simple și nici la îndemâna oricui. Dificultățile apar la tot pasul și nu de puține ori „obstacolele pe care ni le așezăm în calea propriei fericiri”⁶⁵ nu sunt conștientizate. În plus, „filtrele mentale prin care privim lumea”⁶⁶ diferă de la individ la individ. Altfel spus, nu există o *rețetă unică*, capabilă să ne arate totalitatea „ingredientelor” din componența fericirii și cantitatea exactă pentru fiecare individ în parte astfel încât să fim siguri de succesul său. Cu alte cuvinte, nu există *fericire* în sensul abstract sau absolut al termenului, ci indivizi care sunt fericiți în anumite momente sau clipe ale vieții lor. *Fericirea*, aici, pe pământ, nu este o stare permanentă. Nu există oameni cu *desăvârșire*, *perfect* sau *deplin* fericiți pe pământ. *Fericirea absolută* aici, pe pământ, există doar printr-un „abuz teoretic”⁶⁷. Există grade de fericire, dacă vreți. Putem fi mai mult sau mai puțin fericiți, respectiv mai mult sau mai puțin nefericiți, dar niciodată absolut fericiți sau absolut nefericiți. Însă, da, fericirea poate fi absolută în sensul în care ea este ceva definitiv câștigat. Odată trăită, clipa fericită nu mai poate fi pierdută, nici chiar cu trecerea timpului. Ea rămâne în amintirea noastră și mereu vom putea să o împărtășim altora. Tocmai de aceea și putem vorbi, în timp și în diverse situații, de cea mai mare fericire pe care am trăit-o.

Fericirea este un apanaj al oamenilor, este specific umană. De aceea, nu cred că expresii precum „vremuri fericite”, „pământ fericit”, „viață fericită”, „mariaj fericit”, „fericit înzestrat de natură”, „limba germană are fericirea să posede” ș.a., deși folosite în mod constant în limbajul filosofic sau curent, scris sau oral, sunt, la rigoare, corecte. Însă, chiar dacă ele nu rezistă unei evaluări critice, sunt larg răspândite și recunoașterea intersubiectivă funcționează. Cu toții cunoaștem sensul și semnificațiile acestor sintagme, suntem de acord în ceea ce privește puterea lor comunicativă și, prin urmare, le folosim permanent pentru că rigurozitatea formei nu constituie întotdeauna un standard în reușita procesului comunicării. Deși sunt imprecise, vagi, ambigue, prin intermediul lor exprimăm uneori mult mai bine ceea ce dorim să transmitem. În plus, aceste diferite expresii, mai mult sau mai puțin apropiate de accepțiunea autentică, sunt un semn al faptului că fericirea este reală.

Revenind la fericire și la înțelesul acesteia, cred, de asemenea, că nimeni nu poate spune despre o altă persoană dacă a fost sau este fericită ori nefericită. În primul rând pentru că fericirea, înțeleasă ca stare permanentă, nu există. În al doilea rând, pentru că fiecare știe doar despre sine când și cum s-a manifestat fericirea. Putem, eventual, presupune că o persoană sau alta, într-un anumit moment al vieții, a fost fericită plecând de la modul în care și-a exteriorizat trăirile, însă nu vom fi siguri niciodată dacă într-adevăr este vorba de o *fericire autentică*, exceptând, desigur, situația în care acest lucru ne-ar fi direct comunicat. De exemplu, Bertrand Russell spunea despre Michelangelo că „a fost un om profund nefericit”⁶⁸,

⁶³ Petre Andrei, „Despre fericire”, în *op. cit.*, p. 46.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 128.

⁶⁵ Jonathan Haidt, *op. cit.*, p. 11.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 10.

⁶⁷ Andrei Pleșu, *op. cit.*, p. 63.

⁶⁸ Bertrand Russell, *op. cit.*, p. 191.

iar Aristotel considera că „nimeni nu l-ar putea socoti fericit”⁶⁹ pe ultimul rege al Troiei, Priam. Să fie oare așa? Nu cred că noi putem răspunde astăzi la această întrebare.

Cât privește posibilitatea sau imposibilitatea de a fi fericiți, și aici opiniile diferă. Pendulăm permanent între voci care ne spun „Vei fi fericit” și voci opuse care susțin că „Nu există nicio șansă”. Este adevărat că *fericirea eternă* nu poate fi dobândită în viața de zi cu zi, dar nici „deșertăciune și vânare de vânt” (*Ecclesiastul*, 2, 17-26) nu este totul. Pe cale de consecință, nu putem susține că fericirea „nu poate fi atinsă deloc în această lume”⁷⁰. Este posibil ca fericirea să fie doar o clipă sau, cum spunea Petru Creția, poate fi „lumina dintre două bezne” și cu aceasta să te întâlnești doar o singură dată în viață. Și nici nu poate fi redusă doar la a bea, a mânca și a fi mulțumiți de ceea ce am făcut sau am strâns în viață (*Ecclesiastul*, 2, 24). Nu poate fi exclusă posibilitatea ca cei care nu au ce pune pe masă să se considere fericiți în momentul în care au parte de un prânz copios. Este posibil, de asemenea, ca în anumite situații critice, de exemplu un om care a rătăcit mai multe zile în deșert fără a avea parte de un strop de apă, să fim fericiți dacă ni se oferă o cană cu apă.

În ceea ce privește *plăcerea* cred că *fericirea profundă, autentică* nu poate fi redusă la aceasta. După cum au demonstrat oamenii de știință, „studiile biochimice și imagistica cerebrală permit perceperea plăcerii”, însă „ele nu măsoară niciodată fericirea”⁷¹. *Fericire* și *plăcere* nu sunt termeni identici, după cum nu există identitate de sens și conținut nici între *fericire* și *bucurie*, *mulțumire*, *satisfacție*, *împlinire*, deși cel mai adesea termenii sunt confundați. Și nici „a trăi bine și a te bucura de succes”⁷², ideal „proslăvit fără încetare”⁷³ și în societatea de hiperconsum, nu sunt unul și același lucru cu *fericirea*. Toate acestea sunt mijloace prin intermediul cărora putem atinge ceea ce numim *fericire*. Care este însă aportul lor în parte știe doar fiecare pentru sine.

Așadar, condiția temporalității și complexitatea realității, căreia „nimic de ordinul absolutului nu-i subzistă”⁷⁴, ne împiedică să oferim un răspuns valabil oricând, oriunde și pentru fiecare în parte. Probabil cel mai bun răspuns la această eternă întrebare este cel oferit de mulți filosofi. Potrivit acestora, *dacă dorim să ajungem la fericire, atunci trebuie să ne punem orice altă țintă, numai un singur lucru nu – fericirea*. Cu alte cuvinte, să „nu vorbim despre drum din unghiul punctului de sosire”, ci să „vorbim din mers, însoțiți de oboseala, de incertitudinea, dar și de tenacitatea mersului”⁷⁵. În caz contrar, există posibilitatea să trecem prin viață doar nădăjduind-o.

Bibliografie

ANDREI, Petre, „Despre fericire”, în Petre Andrei, *Despre ideal. Despre fericire. Valorile estetice și teoria empatiei. Etica. Prelegeri. Instrucția publică*, Editura Tipo Moldova, Iași, 2011. pp. 28-129.

ARISTOTEL, *Etica Nicomahică*, Editura IRI, București, 1998.

COMTE-SPONVILLE, André, DELUMEAU, Jean, FARGE, Arlette, *Cea mai frumoasă istorie a fericirii*, Editura ART, București, 2008.

DESCARTES, René, *Principiile filosofiei*, Editura IRI, București, 2000.

HAIDT, Jonathan, *Ipoteza fericirii. Armonia dintre știința modernă și vechea înțelepciune*, Editura Humanitas, București, 2020.

KANT, Immanuel, *Critica rațiunii practice*, Editura IRI, București, 1995.

LENOIR, Frédéric, *Despre fericire. O călătorie filosofică*, Editura Philobia, București, 2020.

LIPOVETSKY, Gilles, *Fericirea paradoxală. Eseu asupra societății de hiperconsum*, Editura Polirom, Iași, 2007.

PLEȘU, Andrei, *Minima moralia*, Editura Humanitas, București, 2008.

RUSSELL, Bertrand, *În căutarea fericirii*, Editura Humanitas, București, 2011.

⁶⁹ Aristotel, *op. cit.*, p.41.

⁷⁰ Immanuel Kant, *op. cit.*, p. 156.

⁷¹ Frédéric Lenoir, *op. cit.*, p. 17.

⁷² Aristotel, *op. cit.*, p.31.

⁷³ Gilles Lipovetsky, *op. cit.*, p. 305.

⁷⁴ Andrei Pleșu, *op. cit.*, p. 61.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 147.

TOMPEA, Doru & ȘANDRU, Daniel (coord.), *Dimensiuni socio-politice ale operei lui Petre Andrei*, Editura Academiei Române, București, 2012.